

جنبه‌های بلاغی اعجاز در
آیات جنگ و جهاد قرآن کریم

www.ketab.ir

مؤلف:

مرضیه رحیمی

سرشناسه	: رحیمی، مرضیه، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: جنبه‌های بلاغی اعجاز در آیات جنگ و جهاد قرآن کریم/ مولف مرضیه رحیمی.
مشخصات نشر	: بجنورد: گسترش علوم نوین، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۶۲۹ ص.: جدول.
شابک	: 978-600-8470-53-3: ۱۲۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: قرآن - مسائل ادبی - معانی و بیان
موضوع	: Qur'an as literature - Rhetoric
موضوع	: قرآن - اعجاز
موضوع	: Qur'an - Miracles
موضوع	: قرآن- مسائل لغوی
موضوع	: Qur'an - Language, Style
موضوع	: جهاد در قرآن
موضوع	: Jihad in the Qur'an
موضوع	: جنگ - جنبه‌های قرآنی
موضوع	: War - Qur'anic teaching
رده بندی کنگره	: BPAT/۳۷۹۱.۹۶
رده بندی دیویی	: ۹۷/۱۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۷۰۰۲۳

انتشارات:

عنوان کتاب:

گسترش علوم نوین
جنبه‌های بلاغی اعجاز در آیات جنگ و جهاد قرآن کریم

■ مؤلف:

مرضیه رحیمی

■ ویراستار:

فهیمة جمالی

■ طراح جلد:

هادی شاهی

■ نوبت چاپ:

اول، تابستان ۱۳۹۶

■ شمارگان:

۱۰۰۰

■ شابک:

۹۷۸-۶۰۰-۸۴۷۰-۵۳-۳

■ تعداد صفحات:

۲۹۶ صفحه

■ قیمت:

۱۲۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	پیشگفتار.....
۴	مقدمه.....
۶	کلام خبر و انشاء در بلاغت.....
۶	کلام و جمله.....
۹	کلام خبری و انشائی.....
۲۵	وجه بیج بودن مثال «هل رجل عرف» و نظریه‌ی سکاکی.....
۲۵	نظایره‌ی دیگران در وجه قبیح بودن مثال مذکور.....
۲۹	استعمال اذات استعظام و غیر استفهام.....
۳۳	امر.....
۳۴	استعمال صیغه‌ی امر در غیر طلب استعلایی.....
۴۲	خبر و انشاء در اصول.....
۴۲	خبر.....
۴۲	انواع خبر از حیث اعتبار.....
۴۲	خبر یک عادل یا تقه.....
۴۳	خبر صاحب ید (ذوالید).....
۴۶	تفاوت‌ها و شباهت‌های خبر و انشاء.....
۴۸	امر و نهی در اصول.....
۴۸	امر.....
۵۰	نهی.....
۵۱	جنگ و جهاد.....
۵۱	واژه‌های جنگ در قرآن کریم.....
۵۴	اقسام جهاد.....
۶۰	هذنه.....
۶۱	اختیارات رهبری در جهاد.....

۶۲	جهد ابتدایی مشروط به وجود امام
۶۳	عبارات گروه اول
۶۵	عبارات گروه دوم
۶۸	عبارات گروه سوم
۷۰	اقسام هشت گانه‌ی جهاد در قرآن
۷۸	دفاع و مقابله به مثل
۷۹	جنگ‌های صدر اسلام
۹۲	پیشینه‌ی علم
۹۵	بررسی خبر و انشاء در آیات جنگ و جهاد قرآن کریم
۹۶	آیات جنگ و جهاد
۹۶	بدر القتال
۱۱۹	غزوه‌ی قراقره الکدر
۱۲۰	غزوه‌ی احد
۱۵۳	جنگ حمراء الاسد
۱۵۴	غزوه‌ی بنی نضیر
۱۶۳	غزوه‌ی خندق
۱۷۲	بنی قریظه
۱۷۳	سربه‌ای به فرماندهی کرز بن جابر
۱۷۴	غزوه‌ی حدیبیه
۱۹۳	غزوه‌ی فتح
۱۹۸	جنگ حنین
۱۹۹	غزوه‌ی طائف
۲۰۱	جنگ تبوک
۲۳۲	وجوب جنگ
۲۴۱	کیفیت جنگ و وقت اقدام
۲۶۹	جمع بندی مطالب
۲۷۱	نتیجه گیری از بحث بلاغی

۲۷۳	نتیجه گیری از بحث جنگ و جهاد
۲۷۶	نتیجه گیری نهایی
۲۷۷	گزیده عربی رساله
۲۷۸	الكلام الخیری
۲۷۹	الكلام الإنشائي
۲۷۹	القتال و الجهاد
۲۷۹	أقسام الجهاد الثمانيه في القرآن
۲۸۲	فهرست منابع

www.ketab.ir

پیشگفتار

قرآن، مهم‌ترین معجزه‌ی نبوی و سند حقانیت و جاودانگی اسلام، در اندیشه و جان مسلمانان، جایگاهی بس ارجمند داشته است. همین جایگاه، دانشمندان مسلمان را بر آن داشته تا درون‌مایه‌ی قرآن را بررسی کنند و چرایی و چگونگی اعجاز آن را بنمایند. آنان دانش‌های مختلفی را در این راه بنیان نهاده یا به کار بسته‌اند که علم بلاغت در این شمار است. بلاغیان، مهم‌ترین هدف این علم را شناخت وجه اعجاز قرآن دانسته و آن را به دلیل پرداختن بدین موضوع، از والاترین دانش‌ها پنداشته‌اند. به باور آنان، غفلت از فصاحت و بلاغت، آدمی را از فهم ژرفای اعجاز، لطایف و دقیق قرآن باز می‌دارد. ناگفته پیداست که این ناآگاهی، راه فهم مقصود نهایی خداوند را از آیات و عمل به آن‌ها نیز دشوار خواهد ساخت. به دیگر سخن، نگاه به اعجاز قرآن از زاویه‌ی بلاغی، برای درکی درست از مفاهیم قرآنی، بایسته است. بلاغت کلام را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین وجوه اعجاز قرآن کریم، به مطابقت آن با مقتضای حال مخاطب و شناسانده‌اند. در میان فنون سه‌گانه‌ی بلاغت، علم معانی در همین جهت پدید آمده است. این علم، بحث‌های گوناگونی را در بردارد؛ از جمله: «اقسام کلام»، «ذکر و حذف»، «تقدیم و تأخیر»، «تعریف و تنکیر» و «اطلاق و تقیید».

خبر و انشاء جزء مواردی است که در علم بلاغت مورد توجه قرار گرفته است. جمله‌ی خبری، جمله‌ای است که بتوان آن را راست یا دروغ دانست؛ مانند عاشق دردی کش‌اندر بند حال و جاه نیست. این جمله ممکن است درست و مطابق واقع یا دروغ و خلاف واقع باشد. در مقابل، انشاء در علم بلاغت به کلامی گفته می‌شود که به‌طور ذاتی احتمال راست یا دروغ بودن را نداشته باشد؛ به عبارت دیگر نمی‌توان به سخن‌انشایی، راست یا دروغ بودن را نسبت داد؛ برای مثال در مورد «إغفر» «بیخش» و «إرحم» «رحم کن» نمی‌توان گفت راست یا دروغ است.

کلام خبری هیچ گاه بدون هدف به کار نمی‌رود و به‌طور یقین، گوینده‌ی آن برای رسیدن به هدفی معین، خبری را بیان می‌کند؛ بدین ترتیب «اهداف بیان خبر» از مهم‌ترین محورهای کتاب حاضر به شمار می‌رود. کلام انشائی بر اساس این که در مفاد درخواستی، طلب وجود دارد یا نه تقسیم می‌شود به:

۱. **طلبی:** به عبارت دیگر انشاء طلبی با صیغه‌ی خود دلالت بر طلب می‌کند. این نوع انشاء بر پنج قسم است: امر، نهی، استفهام، تمنی، ندا. هر کدام از امر، نهی و استفهام در غیر از معنای اصلی خود نیز به کار می‌روند که سبب آن معانی مجازی، ذوق ادبی است و از مباحث خاصی پیروی نمی‌کند و استعمال هر کدام از این‌ها در معانی مجازی باعث بالارفتن و ترقی کلام به جهت بلاغی می‌شود.

۲. **غیر طلبی:** در علم بدینست از انشاء غیر طلبی بحث نمی‌شود؛ چون این‌ها اکثراً اخباری هستند که به انشاء نقل دارند. مانند و در علم معانی از انشاء طلبی به خاطر لطافت‌های بلاغی که دارد، بحث می‌شود. قرآن کریم به‌طور کلی، جنگ‌هایی را که در طول تاریخ بشری به وقوع پیوسته است با خوانند پیوست را از نظر ارزشی، به دودسته‌ی بزرگ تقسیم می‌کند:

۱. «جنگ‌های حق»، که قرآن کریم با عنوان «جهاد فی سبیل الله» یا «قتال فی سبیل الله» از آن‌ها نام می‌برد.

۲. «جنگ‌های باطل»، که در قرآن با عنوان «قتال فی سبیل الطاغوت» از آن‌ها یاد می‌شود.

طبیعی است که نخستین جنگ‌هایی که در صدر اسلام به دست مسلمانان انجام گرفت، جنگ‌هایی بود که جنبه دفاعی داشت یا مقابله به‌مثل بود و قصاص محسوب می‌شد. از این رو نخستین آیاتی که در مورد جنگ و «جهاد» نازل شده، آیاتی است که جنگ دفاعی و جنگ قصاصی را تجویز و مطرح کرده است. جهاد ابتدایی در اسلام از ضروریات فقه اسلامی است و در اصل تشریع آن، هیچ

تردید وجود ندارد. فقهای شیعه و سنی در این امر اتفاق نظر دارند و در اصل جواز جهاد ابتدایی، اختلافی بین آنان نبوده و نیست. اصولاً جهاد ابتدایی، نیز به نوبه‌ی خود، یک نوع دفاع و جهاد دفاعی است؛ دفاع از حق خدای متعال. توضیح این که کافران و بدخواهان، در دشمنی خود با اسلام و مسلمانان، نیت‌ها و اهداف و هم‌چنین روش‌ها و راهکارهای مختلفی دارند. گاهی هدفشان تصرف و تملک اموال، دارایی‌ها، سرزمین، ثروت‌ها و منابع مسلمانان است و برای این کار از راه محکم و جنگ و لشکرکشی نظامی وارد می‌شوند. گاهی نیز برای دستیابی به همین هدف، از راه غیرمستقیم وارد می‌شوند و با گسیل کارشناسان و به اصطلاح مستشاران مشاورین مختلف، در ظاهر شعار خدمت و اصلاح امور سر می‌دهند؛ اما در واقع، به خیانت و سازش و چپاول مشغول می‌شوند.

گاهی نیز هدف دشمن، بیشتر تسلط و سیطره است؛ بدین معنی که اگر از اموال، دارایی‌ها و ثروت و منابع مسلمانان به‌دستی نمی‌برد، در صدد است که دست کم، آن‌ها را در کنترل و نظارت خود داشته باشد. در چنین فرضی، دشمنان بیشتر با ابزار سیاسی و فرهنگی، سلطه‌ی خود را اعمال می‌کنند؛ برای مثال، ممکن است با تعیین حاکمی دست‌نشانده، که حتی در ظاهر مسلمان هم هست، منویات و برنامه‌های خود را به اجرا درآورند. گاهی نیز هدف دشمن، هضم و بلع اسلام است و مسلمانان را مخیر می‌کند که یا دست از اسلام بردارند و در عرض، جان و مال و زن و فرزندانشان را محفوظ بدارند و یا آماده‌ی جنگ و تهدید جان و مال و زن و فرزندانشان باشند. اهمیت به کارگیری این موضوع دوجانبه، برای فراگیران علوم ادبیات این است که بتوانند با مطالعه‌ی این کتاب، در خلق پژوهش‌های دیگر، زمینه‌های دیگری از معارف و علوم قرآنی را با زمینه‌ی زبان عربی سنجیده و برای فهم بیشتر، در اختیار خوانندگان قرار دهند.

این کتاب دو ضرورت را در پیش دارد: ۱. بررسی کلام خبری و انشائی. ۲. بررسی آیات جنگ و جهاد در قرآن کریم. ضرورت اول با بررسی کتاب‌های بلاغی از قبیل «مختصر المعانی» و «مطول تفتازانی» و کتاب‌های اصولی شامل «تحریر الفصول فی شرح کفایه الاصول» و «اصول فقه شیعه» مورد بررسی قرار گرفت. ضرورت دوم، کتاب‌هایی در این زمینه و با مضمون جنگ و جهاد در آیات مطالعه و مطالب مختصری جمع‌آوری گردید؛ اما مبحث اصلی شناسایی کلام خبری و انشائی در آیات قرآن کریم (جنگ و جهاد)، با مراجعه به کتاب‌های تفسیری، مخصوصاً تفسیرهای ادبی و بلاغی، معنای اصلی و ثانوی استخراج شده و مورد استفاده واقع شد.

مقدمه

قرآن در جامعه‌ی اسلامی، منشأ مرانیست است که در جامعه‌ی اسلامی وضع شده و سپس به آن عمل می‌شود. بر این اساس، مطالعه و دقت در آیات این کتاب آسمانی برای قانون‌گذاری یا اصلاح و تکمیل قوانین موجود، از وظایف فقیهان و بزرگان دین و حقوق اسلامی و آشنایان با قرآن کریم است. شمار معتابیهی از آیات قرآن کریم، به موضوع جنگ و جهاد پرداخته است. از سده‌های تاریخ صدر اسلام، به عنوان عصر نزول قرآن کریم، پر از جنگ‌ها؛ اعم از غزوات و سر به هاست که هر یک آثار فراوانی در جامعه‌ی اسلامی از خود به جا گذاشته‌اند؛ بنابراین، تأمل و بررسی دقیق آیات مرتبط، به‌ویژه در عصر حاضر که جنگ‌های زیادی به نام اسلام عزیز در گرفته است، می‌تواند کمک شایانی در جهت درک حقیقت این جنگ‌ها و بیان ماهیت واقعی آن‌ها باشد. جنگ و جهاد، حقیقت‌ها و واقعیت‌هایی جدایی‌ناپذیر از زندگی انسان‌اند. البته شکل و گونه‌های آن در هر عصر و مکانی، متفاوت است؛ اما این بدان معنی نیست که ماهیت آن تغییر یافته یا از بین رفته است.

از نظر قرآن، جنگ و جهاد برای جلوگیری از آلودگی و فساد زمین، محفوظ ماندن پرستش گاه‌ها، جلوگیری از ستمگری و دفاع از مظلومان و به تعبیری برای مقابله با هر آنچه مانع کمال، رستگاری و سعادت انسان است، مجاز شمرده شده است؛ نه برای استثمار اقتصادی یا برتری طلبی سیاسی یا توسعه طلبی اجتماعی و جغرافیایی و مسائلی که در طول تاریخ حیات پررنج انسان، امنیت و آرامش را از آنان سلب کرده و بیش‌ترین زیان و خسارت را بر آنها تحمیل نموده است. قرآن در این ره در دایره‌ی آیاتی، به این دو موضوع که جنگ و جهاد هستند پرداخته است. این آیات، به دلیل تنوع جنگ‌هایی که پیامبر در آن حضور داشته یا خود اعزام کننده‌ی افرادی برای نبرد بوده است و نیز به دلیل برخورد با گروه‌های مختلف اعم از دینی، سیاسی، خارجی، شرک و یهودی و مانند آن، حاوی درس‌های زیادی است و بررسی آن می‌تواند بیانگر بخشی عمده از احکام مربوط به اخلاق اجتماعی و رفتار سیاسی باشد. آری آنکه خداوند برای ما نازل فرموده است چون به زبان عربی است و از قواعد عربی پیروی می‌کند، نیازمند دانستن قوانین و قواعدی خاص به‌ویژه با رویکردی ادبی و لغوی است، که آشنایی با آنها ما را در درک بهتر و درست آیات یاری می‌رساند.

در آیه‌ی ۱۴۲ سوره‌ی نساء ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْبَنَاتَ﴾ بر آم عاطفه مفهوم همزه‌ی استفهام به معنای انکار است؛ یعنی معنای «ام حسبتم...» «ما نمی‌توانستیم» آمده است.

در آیه‌ی ۱۴۴ سوره‌ی آل عمران ﴿أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ همزه‌ی استفهام انکاری است و چون همزه صدارت طلب است بر "فاء عطف" مقدم شده است.

در آیه‌ی ۱۷۶ سوره‌ی آل عمران ﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾ با توجه به این که اصل جمله خبری است؛ اما معنای حقارت را به واسطه‌ی "شئنا" به ما می‌رساند.

یکی از قواعد، بحث جمله‌های خبری و انشائی است. در تعریف جمله خبری می‌توان گفت: «خبر» کلامی است که ذاتاً قابل اتصاف به صدق و کذب باشد و بتوان آن را اثبات یا رد کرد. قصد اولیه و اصلی از ایراد جملات خبری، انتقال پیامی به مخاطب و آگاه کردن وی از مضمون خبر است (هاشمی، ۱۳۷۹؛ تفتازانی، ۱۴۰۹). البته از جمله‌های خبری برای اغراض یا مقاصدی دیگر هم استفاده می‌شود که در علم معانی به آن پرداخته‌اند؛ یعنی گاهی مقاصد دیگری وظیفه اصلی (اخبر) یا تحت الشعاع قرار می‌دهد. انشا در لغت به معنای ایجاد و در اصطلاح سخنی است که ذاتاً نتواند پذیرای نسبت صدق یا کذب باشد؛ (همان، ۱۳۷۹؛ رضا نژاد، ۱۳۶۷) زیرا در انشاء مسائل بیرونی خبر نمی‌دهیم. بعضی گفته‌اند انشا چیزی است که مدلول آن در خارج با کلام پدید می‌آید و گوینده بایان خود، مقصود خود را ایجاد می‌کند؛ مثلاً می‌فرماید «اشتریت» (می‌خواهم بخرم یا می‌خرم. با آنکه لفظ فعل ماضی: خریدم است) و خیر و عورت می‌گیرد. مهم‌ترین هدف ما در این کتاب این است که جملات خبری و انشائی و اهداف اولیه و ثانویه‌ی آن‌ها را در آیات جنگ و جهاد بررسی کرده تا دریابیم چه نبره‌ای از احکام و دستورها، در قالب جمله‌های خبری و کدام دسته از آموزه‌ها، در قالب جمله‌های انشایی بیان شده و بلاغت و راز این نوع کار چیست؟

کلام خبر و انشاء در بلاغت

کلام و جمله

مقصود از کلام چیزی است که کلمه نباشد؛ اعم از این که مرکب اسنادی (مرکب تام) بوده چون "زید قائم" یا "مرکب غیر اسنادی (مرکب ناقص)" باشد؛ نظیر: "غلام زید" (تفتازانی، ۱۴۱۱).
برای کلام چهار معنی آورده‌اند:

۱ - الحدثُ الَّذی هُوَ التَّكْلِیمُ تَقُولُ: أَعْجَبَنی کَلَامُكَ زَیداً ای تَکْلِیمُکَ ایاة، در این معنی کلام به معنی مطلق سخن گفتن با دیگران است.

۲ - ما فی النَّفْسِ مِمَّا یَعْبُرُ عَنْهُ بِاللَّفْظِ الْمُفیدِ، کلام همه‌ی ما فی الضمیر است که از آن به لفظ مفید تعبیر می‌شود.

۳ - ما تحصلُ به الفائدةُ سواءَ کَانَ لَفْظاً أَوْ خَطاً أَوْ اِشَارَةً أَوْ ما نطق به لسان الحال. هر آنچه فایده رساند؛ چه با لفظ یا خط و یا اشاره یا زبان حال باشد (ابن هشام، ۱۳۸۴)

۴ - اللَّامُ المَرْکَبُ أَفَادَ أَوْ لَمْ یَقْد. هر لفظ مرکبی چه مفید فایده باشد و چه فایده‌ای بر آن مرتب نباشد (سیوطی، ۱۳۹۰).

ابن مالک گفته است: "وَأَحَدُهُ کَلِمَةٌ وَ الْقَوْلُ عَمٌ وَ کَلِمَةٌ بِهَا کَلَامٌ قَدْ یَوْمٌ" و گاهی مقصود از قول، همان لام است. ظاهراً قول مجموعه صوتی است که مفید باشد. (ابن مالک، بی‌تا).

ابن هشام گفته است: "وَالْقَوْلُ عَارِضٌ عَنِ اللَّفْظِ الدَّالِّ عَلَى مَعْنَى فَهوَ أَعْمٌ مِنَ الْکَلَامِ وَ الْکَلِمَةُ عُمُوماً مُطْلَقاً لَا عُمُوماً مِنْ وَجْهِ تَطْلُقُ الْکَلِمَةُ لَعْنٌ وَ یَرَادُ بِهَا الْکَلَامُ نَحْوُ: کَلَا آن‌ها کَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا" (ابن هشام، ۱۳۸۴)

جمله در لغت، به دسته‌ای از یک چیز گویند. در کتاب لغت می‌خوانیم "وَالْجُمْلَةُ: وَاحِدَةُ الْجُمْلِ وَالْجُمْلَةُ: جَمَاعَةُ الشَّیْءِ؛ وَ أَجْمَلَ الشَّیْءِ: جَعَلَ مِنْ تَفْرِقَةٍ؛ وَ أَجْمَلَ لَهُ الْحِسَابُ کَذَلِكَ" (ابن منظور، ۱۴۱۴). یعنی آن چیز را پس از پراکندگی گردآوری نمود و جمله را از آن جهت جمله نامیده‌اند که پاره‌ی کلمات پراکنده را برای رساندن معنایی گردآورده است. مقصود از مفرد، در مقابل جمله، اسم یا فعل بدون فاعل و یا حرف است (استرآبادی، ۱۹۹۶ م). جمله در اصطلاح نحویان، مرادف با کلام در قرن سوم است. جمله‌ی مرکب از دو اسم یا اسم و فعل است؛ مانند: "زَیدٌ عَالِمٌ وَ عَلِیمٌ زَیدٌ" و کلام می‌تواند همان جمله باشد یا ترکیبی از چند جمله (ابن جنی، بی‌تا). دو دیدگاه در نزد نحویان در ارتباط با جمله و کلام به

چشم می‌خورد؛ دیدگاه اول بر این باور است که کلام غیر از جمله است و دیدگاه دوم کلام را عین جمله می‌داند. بعضی از نحویان، کلام و جمله را باهم متفاوت می‌دانند؛ مانند ابن جنی و رضی با اندک اختلافی که با یکدیگر دارند؛ ابن جنی، کلام را در حکم جنس برای جمله می‌داند؛ مانند واژه‌ی انسان که اسم جنس برای ابناء بشر است و هر مصدری جنس برای افراد خود است؛ مانند قیام که اگر یک‌بار فعل قیام واقع شود یا دو بار صدبار می‌توان به همی آن‌ها اطلاق قیام نمود: "اذا قام قوماً واحداً فقد كان منه قيامٌ و اذا قام قومَتین فقد كان منه قيامٌ و اذا قام مئة قومٍ فقد كان منه قيامٌ فان کلام اذا انما هو جنسٌ للجمل التوام مفردا و مثناها و مجموعها" (همان)؛ و "ردی" در تریق میان جمله و کلام گفته است: جمله آن است که متضمن اسناد اصلی است؛ خواه مقصود باشد و خواه واسطه‌ای برای تکمیل جمله‌ی دیگر باشد؛ مانند جمله خبریه و کلام، آن است که متضمن اسناد اصلی است و مقصود است. پس هر کلامی نزد ضحیه جمله است و هر جمله‌ای الزاماً کلام نیست (استرآبادی، ۱۹۹۶ م). ابن هشام بر این باور است که کلام با جمله متفاوت است. وی می‌گوید شرط کلام، فایده است؛ در حالی که جمله چنین شرطی ندارد؛ از این رو می‌گویند "جمله الشرط" و "جمله الجواب" "جمله صله" و ما می‌دانیم که این گونه جمله‌ها معنای کامل مفیدی ندارد (ابن هشام، ۴۰۲ ق).

ابن مالک به روشنی تفاوت جمله و کلام را تبیین کرده است و اگر چه جای بحث جمله و اقسام آن در «الفیه ی ابن مالک» خالی است، لیکن در آغاز «الفیه» به تعریف کلام پرداخته است؛ وی در تعریف کلام گفته است: «الکلام ما تضمن من الکلم اسناداً مفیداً مقصوداً لذاته» (ابن مالک، بی تا). از نظر ابن مالک قید «لذاته» تنها وجه تمایز کلام از جمله‌ی صله، خبریه، حالیه، نعتیه است. این‌ها مقصود «لذاته» نیست. پس به آن‌ها جمله اطلاق می‌شود؛ ولی کلام نیست؛ مثل جمله‌ی "قام ابوه" در عبارت: "جاء الذی قام ابوه"؛ زیرا اسناد در آن مقصود «لذاته» نیست؛ بلکه برای

تعیین موصول و توضیح آن به کاررفته است. سیوطی نیز جمله و کلام را دو چیز می‌داند. وی در تعریف جمله گفته است: «القول المركب» (سیوطی، ۱۳۹۰). تفتازانی می‌گوید اگرچه بعضی، جمله و کلام را مترادف قرار داده‌اند؛ ولی مشهور آن است که جمله اعم از کلام است؛ زیرا کلام، چیزی است که متضمن اسناد اصلی باشد و مقصود لذاته و جمله، متضمن اسناد اصلی است؛ خواه مقصود لذاته باشد و خواه نباشد؛ بنابراین مصدر و صفات مسنده به فاعل، چون اسنادشان اصلی نیست، کلام‌اند و نه جمله و جمله‌ی خبریه، وصفیه و صله و مانند این‌ها؛ چون مقصود لغیره است. جمله‌اند و کلام نیستند. بعضی دیگر مانند زمخشری، کلام و جمله را یک چیز می‌دانند و می‌گویند: کلام، مرکب از دو اسم مانند "زید اخوک" و یا فعل و اسم است مانند "ضرب زید" و آن را جمله نیز می‌نامند (زمخشری، ۱۹۹۳ م).

کلام خبری و انشائی

کلام از جهات گوناگون همچون اسم و فعلیه به انواع مختلفی تقسیم می‌شود که یکی از آن موارد کلام خبری و انشائی است. کلام به دو صورت است یا شأن آن با واقع مطابقت می‌کند یا مطابقت نمی‌کند که آن "کلام خبری" می‌گویند و یا بحث مطابقت و عدم مطابقت با واقع در آن صدق نمی‌کند که به آن "کلام انشائی" می‌گویند.

۱- مفهوم خبر

بین موضوع و محمول با قطع نظر از کلام لفظی اگر در خارج نسبتی باشد که نسبت در لفظ با آن یا مطابق باشد و یا غیر مطابق به آن کلام خبر گویند. پس خبر دارای چهار جزء است:

۱. موضوع.

۲. محمول.